

УДК 371.011.32 (091)

Н. П. ДІЧЕК

м. Київ

РОЗВИТОК В. О. СУХОМЛИНСЬКИМ ІНДИВІДУАЛІЗОВАНОГО ПІДХОДУ ДО ВАЖКИХ ДІТЕЙ (ЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті висвітлено характерні риси педагогічної толерантності Василя Олександровича Сухомлинського як однієї з ключових рис розробленої ним педагогічної етики як підґрунтя ефективного здійснення індивідуалізованого підходу до «важких» учнів. Розкрито психолого-педагогічні основи, на які спирався педагог, створюючи розвивально-виховні методики для «важких» дітей (закономірності розвитку пам'яті, зв'язок когнітивного, морального й емоційного складників процесу навчання, співчуття як педагогічний принцип). Проаналізовано погляди педагога на шляхи запобігання неуспішності учнів, на важливість забезпечення в діяльності всього шкільного колективу гуманістичної і толерантної спрямованості.

Ключові слова: В. О. Сухомлинський, «важкі» діти, толерантність, гуманізм, пам'ять, мислення, поетичне слово.

Постановка проблеми. Готуючись до чергових щорічних педагогічних читань, присвячених спадщині видатного педагога України В. О. Сухомлинського, вкотре перечитуєш його твори, листи, казки, і знову й знову пересвідчуєшся у їх невичерпному потенціалі добротворчих ідей і порад.

Винесена нині на обговорення проблема толерантності є полімодальною і може бути розглянута у різноманітних аспектах (філософський, політико-соціальний, психологічний, педагогічний, культурологічний), тому свідомо обмежуємо зміст статті висвітленням психолого-педагогічної сфери поняття «толерантність» у предметному полі педагогіки.

Постановка завдання. Мета статті – висвітлити характерні риси педагогічної толерантності Василя Олександровича Сухомлинського як однієї з ключових рис розробленої ним педагогічної етики, як підґрунтя індивідуалізованого підходу до важких учнів.

Виклад основного матеріалу. У педагогіці поняття «толерантність» має двоїсте підґрунтя: психологічне і моральне, бо пов'язане з галуззю міжособових стосунків учителя і учня (учнів), вихователя і вихованця (вихованців), педагога і батьків. Як феномен толерантність у психології і педагогіці вивчається порівняно недавно [4].

Хоча в теоретико-педагогічних побудовах В. Сухомлинського не знаходимо самого терміну «толерантність», та, мабуть, завдяки могутньому прогностично-світоглядному потен-

ціалу його спадщини в ній нагромаджено такі ідеї, пояснення і формалізація яких відбувається лише згодом (наприклад, ідеї особистісно орієнтованого навчання і виховання, природолюбна етика тощо), коли значна кількість учасників освітньо-виховного процесу починає усвідомлювати їх суть і важливість. А для розуму людини, яка володіла даром педагогічного передбачення, яка гостро відчувала «больові точки» у вихованні маленьких громадян і бачила, на що спрямовувати зусилля, це було ясно вже за життя, ще у далекі 1950–1960-ті роки.

Користуючись сучасними поясненнями суті педагогічної толерантності (І. Бех, О. Докукіна, Ю. Поваренков, Т. Фадєєва), розглядаємо її як *особливий* вид толерантності, зміст якої визначається специфікою навчально-виховної діяльності. Водночас педагогічна толерантність постає і як особистісна якість педагога, що ґрунтується на системі сповідуваних ним гуманних цінностей, скеровується його внутрішньою установкою на прийняття будь-якого учасника освітнього процесу, тобто є здатністю і вмінням будувати стосунки на засадах розуміння, визнання й прийняття кожного учасника освітнього процесу у всьому розмаїтті їхніх особистісних відмінностей [2; 8]. Нам вважається доцільним доповнити зміст поняття «педагогічна толерантність» тезою, що вона «витікає» з більш універсальної ідеї – ідеї гуманізму, який є базисом для розвитку всієї соціокультурної сфери буття людей.

Спробуємо, спираючись на сучасні наукові тлумачення суті толерантності у педагогіці і психології, проаналізувати міркування і установки видатного педагога, які близькі за суттю, за духом до наведених визначень, і довести, що хоча за часів В. Сухомлинського сам термін не був у педагогічному вжитку, есенціальна сутність його не лише присутня у творах українського педагога. На нашу думку, його творчу спадщину слід розглядати як провісницю педагогіки толерантності, педагогіки співробітництва. Адже коли з-поміж різноманітних пояснень толерантності спинитися на трактуванні її як «завжди особистісно-відчуваного вчинку», що, на думку В. Соловйова, є відображенням стану людського духу – духовністю [4], то нею просякнута вся творчість Василя Олександровича.

Отже, пов'язаність толерантності на емоційно-почуттєвому рівні з мораллю можемо визначати і як моральний принцип, що регулює діяльність людини, і як практичний засіб вирішення міжособистісних суперечностей. А у контексті педагогіки В. Сухомлинського – це позитивне, чутливе ставлення до відмінних від інших або важких дітей, тобто до дітей, для яких, за його словами, «важким виявляється нормальне оволодіння знаннями», які «вирізняються дуже низькою, послабленою, зовсім ненормальною для шкільного навчання пам'яттю» [16, 243]. Вже на підставі 35-річного педагогічного досвіду роботи в одній і тій самій сільській школі, що водночас став сприятливою умовою для здійснення довготривалого науково-педагогічного спостереження за поколіннями школярів та їхніх батьків, і що уможливлювало прослідковування спадкового «закріплення деяких задатків, сприятливих для розвитку здібностей і можливостей функціонування мозку», Василь Олександрович констатував наявність серед кожного набору першокласників (або дітей з передшкільної підготовчої групи) 2–3-х (часом 3–4-х) дітей, яких мав підстави називати «малоздібними, недоумкуватими», бо вони вирізнялися «ненормальною фізіологічною реактивністю нервових клітин кори півкуль» [16, 242–243].

Ставлення педагога до таких дітей поєднувало у собі визнання й прийняття їх з дієвим прагненням допомогти їм: «Я твердо перекона-

ний, що співстраждання (в оригіналі російською мовою «сострадание» – прим. Н. П.), просте співчуття (в оригіналі російською мовою «сочувствие» – прим. Н. П.) людині стало головним стимулом, що збудив мене до пошуків шляхів рятування цих дітей і до наукового дослідження» [16, 244]. Більше того, його гуманність і педагогічна толерантність породили таку непереборну потребу приділяти їм особливу увагу, що він писав: «Я бачив смисл свого життя у тому, щоб рятувати і захищати таких дітей» [16, 252].

Читаючи рядки розділу «Важкі діти» з твору «Розмова з молодим директором» (перші оприлюднення твору частинами датуються 1965–1966 рр., а повний текст – 1973 р.), проте, що означає для педагога бути гуманним, усвідомлюєш: тлумачення В. Сухомлинського вміщує і справедливість як поєднання поваги і вимогливості, й індивідуальний підхід поза шаблоном і трафаретом, а отже відповідає ознакам педагогічної толерантності, опираючись на розумінні і «відчутті серцем» сил і можливостей дитини [12, 496–497].

Доречно зазначити, що саме навчання Василь Олександрович розумів як «взаємовідносини між людьми, обмін духовними цінностями, взаємну віддачу сердечної доброти, співчутливості», а тому «все шкільне життя має бути пройняте духом гуманності» [12, 496]. І все ж по відношенню до дітей з уповільненим розумовим розвитком саме гуманність, на думку видатного педагога, відіграє вирішальну роль [12, 505].

Аналізуючи статті, листи, уривки з великих творів В. Сухомлинського, присвячені проблемі важких дітей, маємо підстави (і спробуємо) дуже узагальнено виділити серед них основні групи – діти, які у перші роки життя, у «період дитинства нервової системи» не одержали необхідного розвитку з оточення [14, 81], «діти недоумкуваті» (тобто ті, які мають своєрідність у будові клітин мозку [16]), діти недисципліновані («з яскраво вираженою особистістю» [11, 36], діти з надчутливою нервовою системою [3], діти з особливим стилем мислення [8; 9]. Для кожної такої дитини, а їх на своєму педагогічному шляху зустрів Василь Олександрович зустрів 107 [16, 250], він шукав і умів дібрати той спеціальний диференційований підхід, який приво-

див до відкриття особистості школяра і її можливостей.

Хоча все ж наголосимо, що сам педагог на основі тривалого вивчення і виховання важких дітей неодноразово наполягав на тому, що немає ніякої трафаретної характеристики, яка б відображала риси особистості важкого школяра [10, 39], що у кожного з них – щось своє, особливе, глибоко індивідуальне [14, 78; 10, 39]. А головне, переконував він, у кожного свій шлях поступового виховання. Тому Василь Олександрович сам демонстрував приклади неперервного постійного індивідуалізованого виховного впливу на розум і духовний світ важкої дитини (згадаймо його оповіді про хлопчика Анатолія, з яким Василь Олександрович перебирав плодове насіння [11, 36]). Саме на основі власного і своїх колег-однодумців позитивного досвіду правильного впливу він міг доказово стверджувати необхідність наполегливо, крок за кроком, щоденно (а не епізодично!) розвивати хороші якості у всі роки дитинства, отрочества, юності [11, 38].

Важливим висновком педагога, що свідчить про глибоко-проникливе ставлення до особистості кожної дитини, у тому числі й важкої, є твердження, що «сфера інтелектуального життя у дитячому віці тісно з'єднується зі сферою життя морального; кожна невдача у навчанні сприймається як гірка образа (утім, до тих пір, поки серце не одерев'яніє; тоді вже ніщо не сприймається близько до серця і не відчувається, але тоді вже не може бути й мови про спасіння і захист людини)» [16, 252–253].

Все ж повернемося до проблеми тих школярів, кого у своєму підсумковому, дуже реалістичному і водночас гуманістично-співчутливому творі «Чим лікувати мозок – думкою, працею, творчістю – чи ліками?» (1970 р.) Василь Олександрович на підставі ґрунтовного тривалого психолого-педагогічного вивчення і «досвіду психологічного лікування» [16, 250] відверто називає «малоздібними». Пояснюючи, чому діти стають такими, вирізняючись насамперед зниженою, слабкою пам'яттю, він називав причиною неправильне виховання у ранньому дитинстві, котре, по-перше, включало інтелектуальну обмеженість, збідненість духовного життя родини, взаємовідносин між батьками, між матір'ю і

дитиною, вербальне «емоційне безбарв'я»; по-друге, вбогість емоційного життя; по-третє, відсутність у дітей таких почуттів, як гумор, іронія, розуміння комічних ситуацій; по-четверте, відсутність повноцінного материнського виховання принаймні у перших 2–3 роки життя [16, 250–251].

Зазначені винятково важливі для будь-якого вихователя висновки давали підстави В. Сухомлинському повернути увагу суспільства до необхідності забезпечувати дошкільникам належне материнське виховання, адже «важкою дитина стає саме у віці від року до семи-восьми років» [12, 515]. Він закликав до організації спеціального навчання матерів, аби ті здійснювали належний розвиток нащадків. І це було не просто гасло. Таку виховну роботу серед батьків було успішно запроваджено у Павлівській школі.

Реалізуючи усвідомлене прагнення «захистити важких дітей, бо вони легко вразливі» [16, 252], видатний педагог брав «малоздібних, недоумкуватих дітей зі зниженою, ослабленою пам'яттю» під свій постійний нагляд [16, 253]. У перші чотири роки шкільного навчання він систематично проводив з ними спеціальні заняття з різною періодичністю (залежно від ступеня недоумкуватості і обмеженості розумових здібностей і пам'яті). Під час цих занять педагог не лише коригував, індивідуалізував навчально-виховні впливи, але, збираючи фактичний матеріал про особистісні особливості дітей, узагальнював його, аби надати й іншим вчителям відповідні поради щодо індивідуальної роботи з кожним таким учнем.

Розкриваючи тонкощі своєї психолого-педагогічної роботи, В. Сухомлинський писав, що педагогічний колектив Павлівської школи прагнув всіляко розвивати і зміцнювати пам'ять малоздібного учня, аби «дати кожній малоздібній, недоумкуватій дитині радість розв'язання задачі, радість відкриття істини», бо «це сильніше за будь-які ліки» [16, 256].

Але водночас в школі не створювалося приводу, для того, щоб важка дитина навіть подумати могла, що її успіхи оцінюються за тим, що вона запам'ятала або не запам'ятала, ... або відчула, що її виокремлюють в колективі як неповноцінну людину [16, 254]. Для посилення ефективності такого ставлення оцін-

ки малоздібним дітям ставили лише тоді, коли вони досягали успіху [16, 256]. Навіть зараз, коли в українській освіті втілюється особистісно-орієнтована парадигма виховання, такий педагогічний гуманізм, толерантність вражають, а для радянської доби авторитарних методів виховання вони були справжнім новаторством.

В. Сухомлинський обґрунтовано обстоював неприпустимість такого часом застосовуваного учителями засобу розвитку пам'яті важкої дитини, як збільшення кількості матеріалу для заучування (запам'ятовування), бо це «призводить до ще значнішого погіршення пам'яті, до виснаження нервової системи і в кінцевому рахунку до повного небажання вчитися, до лінощів, недбальства: знедолена людина стає до того ж морально порочною – потім вже розберися, з чого починати перевиховання» [16, 255].

Слід обов'язково сказати про те, якого значення надавав В. Сухомлинський розвитку інтелекту, мовлення дитини, оскільки «з кожним роком її дорослішання розумове виховання відіграє дедалі більшу роль у формуванні духовного, морального, громадянського обличчя людини» [12, 516]. Педагог вважав неприпустимим існування в школі групи дітей, «які відчували б себе недоучками, ні на що не здатними» [12, 516], бо переживання гіркоти власної інтелектуальної неповноцінності, підкреслював він, це не лише моральна травма для них, а й пряма причина скоюваних серед неповнолітніх правопорушень.

Істотно наголосити, що виходячи з тези – «радість інтелектуального успіху <...> є червоною ниткою усього емоційного життя школяра» [16, 256], Василь Олександрович якнайтісніше пов'язував розвиток когнітивних здібностей учнів з їхньою почуттєво-емоційною сферою життя. А дієвим знаряддям, «найтоншим і наймогутнішим дотиком до тонкої тканини людського мислення – до клітини кори півкуль головного мозку», могутньою силою, що стимулює мислення і пам'ять, В. Сухомлинський називав *слово* – «іскру, що запалює вогник думки» [16, 258]. У випадку недоумкуватої дитини, вважав він, це насамперед має бути *поетичне* слово, тобто слово поезії, художнього твору, казки, народної пісні, легенди, прислів'я.

Вражаючими і разом з тим науково-обґрунтованими є описи педагогом його методики занурення дітей в атмосферу природи і слова, розкритої на сторінках всесвітньовідомих творів «Серце віддаю дітям», «Пависька середня школа»: «Красу діти не можуть пізнати без яскравого емоційного слова вчителя про красу навколишнього світу. Але слово про красу естетично впливає на дитину, якщо вона побачить красу своїми очима» [13, 370].

Тонкий психологізм педагогічних розмислів В. Сухомлинського був не лише результатом властивої йому виняткової інтуїтивності й чутливості, а й результатом глибокого вивчення здобутків сучасної йому психології. Він писав, що споглядання і слухання, переживання побаченого і почутого у процесі подорожей в світ краси (екскурсії і походи на луки, на берег ставка і річки, у тінисту діброву, у плодовий сад, у поле в різні пори року, спостереження, аналіз явищ природи) приносить дітям важливі відкриття, а реакція «ніжних клітин їхнього мозку» на об'єкти сприймання настільки чутлива, що «нормально працювати вони можуть лише за умови, коли об'єктом сприймання, осмислення є образ, що його можна бачити, чути, до якого можна доторкнутися» [15, 34].

Пояснюючи «дивовижно швидке переключення нервової енергії нейронів» як процес думання, В. Сухомлинський наполягав, що таке переключення можливе лише тоді, коли перед дитиною або наочний, реальний образ, або ж настільки яскраво створений словесний образ, що дитина немовби бачить, чує, відчуває на дотик те, про що розповідають» [15, 34].

Пізнавально-емоційні процеси на початковому етапі підготовки дітей до школи (його новаторська всесвітньовідома школа під блакитним небом) педагог збагачував розповіддю їм казки і одночасним її малюванням, що посилювало ефективність властивого дітям мислення образами. Він поцінував казку як «свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки й мови» [15, 33]. Ще могутнішим було застосування такої розвивально-виховної методики для розвитку недоумкуватих дітей, яке педагог не уявляв без «подорожей до джерела поетичного слова».

Щоб відчутти глибинну правоту Василя Олександровича і «побачити» здійснюваний

ним процес розвитку, наведемо його оповідь: «Тихий літній світанок. Ми з дітьми прийшли на берег ставка. На наших очах народжується неймовірна краса – вранішня зоря. Але зрозуміти її по-справжньому – побачити розумом і відчутти серцем – можна лише з допомогою поетичного слова. І ось діти чують і відчують найтонші емоційні відтінки слів зоря, світанок, почало світати, небосхил, схід... Я розповідаю тут саме складену казку про багатира, який засіяв макове поле, що ми бачимо на сході... Кожний переживає ні з чим не зрівняний стан одухотворення; слово у ці миті живе у дитячій душі своїм дивовижним тонким життям, саме у ці хвилини натхнення красою поетичне слово стає для дітей живою, відчутною реальністю думки. Чим глибше одухотворює, підносить маленьку людину слово, тим більш сприйнятливим, чулим до думки стає мозок – у цьому переконали мене тисячі спостережень» [16, 259].

Цитований опис навчально-виховної методики – сам по собі є поетичним зразком, – яскраво унаочнює вже й цілком наукову тезу, виведену В. Сухомлинським: «Мозок, на який вам вдалося вплинути чарівним поетичним словом, набуває здатності до запам'ятовування» [16, 258], а останнє буде сильніше, якщо перед дітьми зовсім не ставиться мета «запам'ятати».

Недоумкуватих учнів початкових класів педагог збирав протягом кількох років (!) щовечора (!) чи то у створених за його ініціативою, але насамперед руками самих дітей, Куточку Краси, чи то у Кімнаті Казки, де вони слухали і складали казки. «Це була творчість дітей, які прийшли до школи недоумкуватими і на все життя zostалися б нещасними людьми, якби не ця спеціальна робота, що покращувала їхній мозок» – стверджував Василь Олександрович [16, 259–260]. Таку поетичну творчість учнів він називав «тонкою, витонченою, ніжною школою емоційного життя», яка творить у мозку дитини ніжні чутливі відділи.

Вважаємо глибоко значущим, виснуванням з довготривалих і вдумливих психолого-педагогічних спостережень за дітьми твердження В. Сухомлинського про те, що «у маленької людини, яка переживає подив, захват від величі і простоти істини, поступово покращується пам'ять» [16, 257]. Цим він зробив

відкриття важливої психолого-педагогічної *закономірності*, бо обґрунтував важливий повторюваний зв'язок явищ у становленні й розвитку мислення дитини, збагативши педагогічну науку.

Висновки і перспективи досліджень. У підсумку зазначимо: приєднуємося до думки академіка О. Савченко про те, що «поради В. Сухомлинського щодо шляхів розвитку мислення «важких» дітей через розвиток їхніх інтересів, заохочення через доступну цікаву працю, переважання позитивних емоцій, виховання з перших уроків уміння вчитися є виключно актуальними для сучасної школи» [7, 10–11]. Закладені ним основи гуманного й толерантного ставлення до особливих дітей, активного співчуття й діалогу з ними у процесі цілеспрямованого педагогічного «лікування» дають нам приклад для творчого наслідування, а дотик до мудрості видатного педагога готує нашу свідомість до досягнення людського буття і віднаходження шляхів його подальшої гуманізації.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості / І. Д. Бех // Початкова школа. — 2001. — № 12. — С. 3–6.
2. Докукіна О. М. Толерантність у вихованні / О. М. Докукіна // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук. України; гол. ред. В. Г. Кремень. — К.: Юрінком Інтер. — 2008. — С. 912–913.
3. Матеріали психологічного семінара Павльшской школи // Обережно: дитина! В. О. Сухомлинський про важких дітей: темат. зб. — Луганськ: ДЗ «Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка», 2008. — С. 225–228.
4. Педагогическая толерантность как предмет психологического исследования. Основные подходы к проблеме толерантности в отечественной и зарубежной психологии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.psychologmaster.ru/hlms-240-6.htm.
5. Оборина Е. В. Педагогический аспект феномена толерантности [Электронный ресурс] / Е. В. Оборина // Пед. Мастерство: матер. Междунар. науч. конф. (г. Москва, апрель 2012 г.). — Режим доступа: <http://www.moluch.ru/conf/ped/article/archive/22/2236>.
6. Поваренков Ю. П. Психологическая характеристика профессиональной толерантности учителя [Электронный ресурс] / Ю. П. Поваренков // Вестник ТГПУ. — 2005. — Вып. 1 (45). — Серия: Психология. — С. 66–70. — Режим доступа: cyberleninka.ru/article.
7. Савченко О. Я. Порадімося з Сухомлинським / О. Я. Савченко // Обережно: дитина! В. О. Сухомлинський про важких дітей: темат. зб. — Луганськ: ДЗ «Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка», 2008. — С. 40–46.
8. Сухомлинський В. О. Людина неповторна / В. О. Сухомлинський // Обережно: дитина! В. О. Сухомлинський про важких дітей: темат. зб. — Луганськ: ДЗ «Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка», 2008. — С. 40–46.

9. Сухомлинский В. А. На нашей совести человек / В. А. Сухомлинский // *Обережно: дитина!* В. О. Сухомлинський про важких дітей : темат. зб. — Луганськ : ДЗ «Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка», 2008. — С. 46—56.
10. Сухомлинский В. А. О «трудных» и «невозможных» // *Обережно: дитина!* В. О. Сухомлинський про важких дітей : темат. зб. — Луганськ : ДЗ «Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка», 2008. — С. 39—40.
11. Сухомлинский В. А. О «трудном» ученике и его товарищах // *Обережно: дитина!* В. О. Сухомлинський про важких дітей : темат. зб. — Луганськ : ДЗ «Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка», 2008. — С. 35—38.
12. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // *Вибрані твори : у 5-ти т. — Т. 4.* — К. : Рад. школа, 1977. — С. 393—626.
13. Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа / В. О. Сухомлинський // *Вибрані твори : у 5-ти т. — Т. 4.* — К. : Рад. школа, 1977. — С. 7—391.
14. Сухомлинский В. А. Трудные дети // *Обережно: дитина!* В. О. Сухомлинський про важких дітей: темат. зб. — Луганськ : ДЗ «Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка», 2008. — С. 78—83.
15. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // *Вибрані твори : у 5-ти т. — Т. 3.* — К. : Рад. школа, 1977. — С. 9—279.
16. Сухомлинский В. А. Чем лечат мозг — мыслью, трудом, творчеством — или лекарством? (Некоторые итоги 35-летнего исследования) / В. А. Сухомлинский // *Обережно: дитина!* В. О. Сухомлинський про важких дітей: темат. зб. — Луганськ : ДЗ «Луганський нац. університет імені Тараса Шевченка», 2008. — С. 240—263.
17. Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, послесловие, комментарии, вступления к частям О. В. Сухомлинской: научно-популярное издание. — Х. : Акта, 2008. — 431 с.
18. Фадеева Т. Ю. Педагогическая толерантность: содержание, структура, диагностика [Электронный ресурс]. — Режим доступа: psigoilogia.biz/razvitiya-akmeologiya/pedagogicheskaya-tolerantnost-22817.html.

N. P. DYCHEK

Kyiv

DEVELOPMENT OF THE INDIVIDUALIZED APPROACH TO DIFFICULT CHILDREN BY V. O. SUKHOMLYNSKYI (ETHICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS)

The article deals with the characteristic features of Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi's pedagogical tolerance as one of the key features of his pedagogical ethics, as the basis for effective implementation of an individualized approach in teaching of «difficult» pupils. Psychological and pedagogical bases of his educational and developing methods for «difficult» children (regularities of the development of memory, the connection of cognitive, moral, and emotional components of the learning process, compassion as a pedagogical principle) are revealed. The views of V. O. Sukhomlynskyi on how to prevent the failure of pupils, on the importance of ensuring the involvement of the whole school community in humanistic and tolerant activity are analyzed.

Key words: Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi, «difficult» children, tolerance, humanism, memory, thinking, poetic word.

Н. П. ДИЧЕК

г. Киев

РАЗВИТИЕ В. А. СУХОМЛИНСКИМ ИНДИВИДУАЛИЗОВАННОГО ПОДХОДА К ТРУДНЫМ ДЕТЯМ (ЭТИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

В статье освещены характерные черты педагогической толерантности Василия Александровича Сухомлинского как одной из ключевых особенностей разработанной им педагогической этики, как основы эффективного осуществления индивидуализированного подхода к «трудным» учащимся. Раскрыты психолого-педагогические основы, на которые опирался педагог, создавая развивающе-воспитательные методики для «трудных» детей (закономерности развития памяти, связь когнитивного, нравственного и эмоционального компонентов процесса обучения, сочувствие как педагогический принцип). Проанализированы взгляды педагога на пути предотвращения неуспеваемости учащихся, на важность обеспечения в деятельности всего школьного коллектива гуманистической и толерантной направленности.

Ключевые слова: В. А. Сухомлинский, «трудные» дети, толерантность, гуманизм, память, мышление, поэтическое слово.

Стаття надійшла до редколегії 30.07.2014